

STERK ALS DE DOOD IS DE LIEFDE

**Overdenking gehouden
op zondag 6 oktober 2013
bij de Remonstrantse Gemeente Eindhoven**

“Dood, waar is uw prikkel?!”
1. Kor. 15

Een opera vol grootheidswaan: Wagners *Tristan und Isolde*

In 1865 leverde Wagner zijn muziekdrama *Tristan und Isolde* af. In het kader van het tweehonderdste geboortjaar van de componist, brengt de *Nationale Reisopera* dit werk op de planken – op een niveau overigens dat respect afdwingt. Omdat we binnenkort in het kader van ons activiteitenprogramma aandacht eraan besteden, wil ik deze dienst inleiden met een uitweiding over de opera – om er vervolgens de Bijbellezingen mee te confronteren.

Tristan is de nabloeï of de late vrucht van de Duitse romantiek en verscheen op het moment dat deze cultuurperiode, toen al zo’n driekwart eeuw gaande, begon om te slaan in de *décadence* en de *fin-de-siècle*. Ik zei ‘late vrucht’, maar - een beeld gebruikend dat past in deze sfeer - zou je ook Tristan kunnen kenschetsen als een overrijpe vrucht, een vrucht die is vergeten door de plukkers, vanzelf van de boom valt en in het natte gras ligt, terwijl zich in haar binnenste een gistingproces voltrekt, waardoor de vrucht op een gegeven moment openbarst en een bitterzoete, bedwelmende geur verspreidt.

Tristan vat de Duitse romantiek samen en staat tegelijk op de drempel van een nieuwe periode, ook van de muziek. Grote thema’s en motieven van de romantiek worden in het werk op de spits gedreven en extreem doorgevoerd. Dit geldt met name voor de twee onderwerpen van liefde en dood. Deze worden door Wagner volledig en vol genietende overgave opgesnoven en uitgezogen. Dat doet Wagner op twee verschillende niveaus.

Daar is ten eerste het niveau van het verhaal, het natuurlijke niveau, zeg maar. Op dat niveau is *Tristan* het verhaal van twee mensen die ziek zijn van liefde en die bij hun overtrokken en alles doortrekkende erotische verlangen een al even morbide doodsverlangen ontwikkelen. Hun liefde is zo veeleisend en hun wederzijdse bezitsdrang zo sterk, dat ze zichzelf en elkaar liever de dood injagen dan delen met het daglicht. Dit heeft Wagner weergegeven in een muziek die sensueel en koortsachtig is.

Het heeft een bitterzoet klankbeeld opgeleverd, dat toonaangevend is geworden voor componisten na hem.

Maar Wagner wilde meer. Hij is ook een romanticus in die zin, dat hij met zijn werk het Grote Verhaal van de Kosmos wilde vertellen, van Alfa tot Omega. Dat is het bovennatuurlijke niveau van het muziekdrama, waarvoor de overmoedige en hoogmoedige Wagner niet terugschrok. *Tristan und Isolde* is ook wel gezien als de muzikale weergave van het magnum opus van Schopenhauer, *Die Welt als Wille und Vorstellung*. De ongedurige liefde staat voor de rusteloze Wil, die pas haar rust vindt in het Nirvana, gesymboliseerd door de Duisternis en de Dood. Dit wordt weergegeven in een muziek die voortdurend wordt opgejaagd door een nooit opgeloste dissonant. Pas in de allerlaatste noten valt alles ook muzikaal op zijn plaats.

Wagner daagt ons uit. Tenzij zijn opera niet meer is, dan de realisering van een narcistische jongensdroom, kunnen we ons afvragen: kunnen en willen ook wij zo spreken over liefde en dood?

Geëxperimenteer met woorden: Paulus

Liefde en dood zijn niet toevallig de twee grote thema's die Wagner aan de orde stelde in zijn muziekdrama *Tristan und Isolde*. Het zijn ook kernthema's van de bijbel. Opmerkelijk is bijvoorbeeld dat in de eerste brief van Paulus aan de gemeente van Korinthe de liefde en de dood – of liever: de overwinning op die dood - de twee hoofdthema's zijn. Iedereen met een beetje Bijbelse opvoeding weet spontaan dat het dertiende hoofdstuk het grote loflied op de liefde behelst. De liefde wordt hier op de troon geplaatst als de ultieme macht, waarbij al het andere verbleekt. Twee hoofdstukken verder staat een al even klassieke passage over de dood – of exacter: over de overwinning op de dood. Hoofdstuk vijftien van de eerste brief aan de Korintiërs is zo'n typische Paulustekst, waarin de schrijver worstelt met de taal en waarin hij zoekt naar woorden, begrippen en beelden om zijn eigen intuïties onder woorden te brengen. Het is experimentele theologie, waarvan de verf nog nat is. Als we ons hoofd over deze moeilijke tekst breken, is het bemoedigend om te beseffen dat we hierin getuige zijn van het hoofdbreken van Paulus zelf. Het is nog niet het laatste woord.

Maar wat hebben liefde en de overwinning op de dood met elkaar te maken? Deze vraag wil ik vandaag met u verkennen.

"Sterk als de dood is de liefde."

In de Bijbel wordt steeds de overtuiging onder woorden gebracht dat wij mensen groter zijn dan wij lijken. Dat wij in staat zijn – of beter: in staat worden gesteld - om onze grenzen te doorbreken, om onze beperkingen te overstijgen en om buiten de eigen oevers te treden. De liefde is bij uitstek een uitingsvorm hiervan. In de liefde doorbreekt de mens immers zijn of haar ego en verbindt zij of hij zich met een buiten, een ander,

een vreemde. In de liefde breken we uit de wurgende cocon van ons egocentrisme en slaan we onze vleugels uit – op het avontuurlijke en gevaarlijke af. Daarom is de liefde volgens Paulus het summum van humaniteit.

Er is echter één grote spelbreker. Dat is de dood. De dood lijkt op het eerste oog vooral een schandaal, omdat hij de levensdrang en de geldingsdrang van ons ‘ik’ frustreert en laat mislukken. De dood is echter niet alleen en niet op de eerste plaats het failliet en het gezichtsverlies van het ego. Nee. De dood is vooral een drama, omdat en voor zover hij alle verbindingen afbreekt en bruggen opblaast. We verliezen immers niet onszelf, maar vooral elkáár in en aan de dood. Juist datgene waardoor wij uit het keurslijf van het ego breken, de liefde, wordt door de dood beschaamd. De kracht van de liefde, om barrières te doorbeken, wordt door de dood teniet gedaan, gekleineerd en weggehoond.

Was de liefde dus een schijnvertoning. Zijn we dan toch niet zo groot als we dachten? Heeft dan toch de dood het laatste woord? De dood die ‘alles scheidt en leegmaakt’, om het te zeggen met Oosterhuis? Aangekomen op het punt van deze vraag, zet Paulus een volgende stap. De dood frustreert en ondermijnt de liefde niet onherroepelijk. Het is juist andersom: de liefde van de Schepper voor Zijn schepselen saboteert uiteindelijk het vernietigende en ondermijnende werk van de dood. Impliciet verwijst Paulus hier naar dat prachtige vers uit het Hooglied, dat zegt: “Sterk als de dood is de liefde”. De liefde weet aan het gevecht met de dood een onverwachte wending te geven en de overhand te krijgen.

Paulus drukt dit geloof uit met een beeld, dat in de jongste lagen van het zogenaamde Oude Testament naar boven is gekomen: het beeld van de opstanding of opwekking, de metafoor van het gevecht met de dood waaruit wij mensen als winnaar tevoorschijn komen – niet zozeer op eigen kracht, doch krachtens de liefde van onze schepper die ‘het werk van zijn handen niet laat varen’. En zo wordt er een link gelegd tussen die twee grote thema’s van de liefde enerzijds en de overwinning op de dood anderzijds.

Onderhandelen met de dood: de ‘ziel’

Maar er is meer dat de thema's met elkaar verbindt. En daarvoor moeten we even stilstaan bij die voorstelling van de opstanding. Deze voorstelling is in de christelijke uitlegtraditie al vroeg op de achtergrond en in onbruik geraakt. In de belijdensteksten is het beeld van de opstanding weliswaar blijven bestaan - maar het is ook een fossiel geworden. Waarschijnlijk komt dat doordat ons wereldbeeld zich ertegen verzet en doordat een al te plastische voorstelling van de opstanding tot absurditeiten leidt. In de plaats van het beeld van de opstanding is daarom al vroeg in de traditie een andere voorstelling van zaken opgekomen. Dat is de voorstelling van de ‘ziel’ als ‘iets’ wat apart bestaat in en naast het lichaam, ‘iets’ wat eigenlijk niet wordt geraakt en aangetast door de dood. Deze voorstelling ontleen we aan de eerbiedwaardige traditie van Plato en is in het volksgeloof van verschillende religieuze en levenbeschouwelijke stromingen een eigen leven gaan leiden.

Deze voorstelling van zaken is niet alleen een concurrent of een alternatief voor het opstandingsgeloof. Nee: het geloof in de opstanding enerzijds en het geloof in de onvergankelijke ziel anderzijds staan zelfs op gespannen voet met elkaar. De opvatting van de ziel als een onverwoestbare brandkast, die we in ons binnenste meedragen, leidt er immers toe dat we niet eens het gevecht met de dood hoeven aan te gaan. Het is daarentegen zaak om de juiste keuzes te maken en op het juiste paard te wedden ... en om te onderhandelen met de dood. Alles wat een makkelijke prooi is voor de dood, moet je achter te laten: je bezittingen, je lichaam en ... je geliefden. Laat dat brandende huis toch achter je! – zo leert een bepaalde levenskunst, ook in het christendom. Zorg dat je je onbrandbare ziel in veiligheid brengt. Wie zijn of haar ziel wil redden, moet zelfs de liefde afzweren.

Geen compromis: omwille van de liefde

Als het erop aankomt is dit beeld van een aparte ziel, die in ons zit opgesloten als een onaantastbare schat, onhoudbaar – wijsgerig en theologisch. We zijn immers door en door lichamelijke wezens. Een denkbeeldig bestaan zonder lichaam is absurd. Maar zelfs als we ons een dergelijk lichaamloos bestaan proberen voor te stellen, als hypothese en bij wijze van gedachte-experiment, is het een troosteloze aangelegenheid. Juist het lichaam is immers datgene wat ons verbindt met anderen, wat liefde mogelijk maakt. Zonder lichaam zijn we overal en nergens en kunnen we ons niet tot anderen verhouden, kunnen we ons niet richten tot en op anderen. Zonder lichaam kunnen we niet uitstaan naar de ander, niet reikhalzen naar hem of haar. Als het lichaam stuk is, is ook ons vermogen tot zelfoverstijging, tot verbinding weg. De dood van het lichaam is de dood van de liefde.

Om die reden houdt Paulus en houden anderen vast aan dat beeld van de lichamelijke opstanding, als ze iets willen zeggen over een voortleven ondanks de dood. Als we alleen onze ‘ziel’ (wat dat dan ook is) in veiligheid zouden brengen, zou de prijs voor het ‘eeuwig leven’ erg hoog zijn en zou de dood alsnog triomferen, namelijk over de liefde. Paulus wil echter geen compromis sluiten met de dood. Omwille van de liefde. Daarom houdt hij onverkort vast aan de inzet, om het lichaam voor de poort van de dood weg te slepen.

De liefde zoekt het daglicht

Nogmaals: als we de voorstelling van de opstanding letterlijk opvatten, leidt dat evenzeer tot absurditeiten. Daarom zien we Paulus in de tekst van vandaag ook zoeken naar woorden, om die letterlijkheid te nuanceren. Hij neemt daarbij voor lief dat hij zich verstrikt in zijn taal en dat hij stamelt en stottert. Hij komt in een impasse en lijkt het aan de Schepper over te laten om daar iets op te vinden. Als God ons door de dood heen wil trekken, dan moet Hij ons met huid en haar redden. Maar hoe Zij dat doet...

De liefde is sterk als de dood. Dat geldt ook voor Gods liefde voor Zijn, Haar schepselen. En bij de kracht van de liefde hoort ook vindingrijkheid. Het is in elk geval geen liefde die, zoals in *Tristan und Isolde*, de geliefde voor zichzelf wil houden, geen liefde die nog eerder samen met de geliefde verdwijnt in het niets, dan haar of hem te moeten delen met het daglicht. De ware liefde zoekt niet het Niets – zoals Wagners liefdespaar - maar is scheppend en levengevend, herscheppend en opnieuw tot leven wekkend.

De ware liefde verdraagt het daglicht en doet ons het licht zien – door alle duisternis heen.

© Eric Corsius 2014